

DİZGEDEN (SİSTEM) YAPIYA

Zeynel Kıran*

GİRİŞ

Tahsin Yücel, *Yapısalcılık* adlı eserinin giriş bölümünde "yapısalcılığın temel yönelimlerini" açıklarken, haklı olarak, "her konuda olduğu gibi yapısalcılık konusunda da izlenecek yolların en kestirmesi doğrudan doğruya ana yapıtlara başvurmak, Saussure'ü, Hjelmsev'i, Jakobson'u, Levi-Strauss'u, Greimas'ı okumaktır"¹ diyor. Biz de bu öneriden hareket ederek, Saussure'ün *Genel Dilbilim Derslerinde* çok sık kullanılan sistem (dizge) kavramını daha sonra da yapı (structure) kavramına geçişi dilbilim çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

YAPISALCILIĞIN TEMEL İLKELERİ

Saussure öncesi gramerciler ve filologlar biçimbilimi (morfoloji), sözdizimi (syntaxe) ya da sözlüğü düzenlenmiş bütünler şeklinde incelemişler ve bu düzenlemelerin anahtarını da dilin dışında aramışlardır. Örneğin, *Port-Royal Grameri 1660*, dil sisteminin içinde, insan aklının, mantığının izlerini görmeye çalışmışlardır. Oysa yapısalcılık, sistemin dışında, başka bir deyişle, dilin dışında başka bir şey düşünmeyi kabul etmemektedir.

Bilindiği gibi, Yapısal dilbilim, F. de Saussure tarafından oluşturulmuş Prag ve *Kopenhag dilbilim okullarıyla* da sistemleştirilmiştir. Söz konusu dilbilim dört temel ilkeye dayanır.

Dilyetisinin (langage) ampirik bir bilimin konusu olabilmesi için, iyice sınırlandırılmış bağdaşık bir nesne olması ve de sadece tek bir bilimin alanını etkilemesi gerekir. Oysa "tümüyle ele alındığında, dilyetisinin pek çok biçime büründüğü, karmaşık bir olgular bütünü olduğu görülür. Dilyetisi birçok alana açılır: Hem fiziksel, fizyolojik ve anıksal niteliklidir, hem de bireysel ve toplumsal özelliklidir"². Görüldüğü gibi, dilyetisi her türlü dilsel olguyu içerdiğinden bir tek bilimin özgül konusu olamaz, bu nedenle, Saussure önce "dil"i (langue) "dilyetisi"nden, sonra da "dil"i "söz"den (parole) ayırmıştır. Böylece, dil/söz karşıtlığıyla toplumsal olguyu bireysel olgudan, önemli olguyu önemsiz, belli oranda raslantısal nitelik taşıyan olgulardan³ ayıran Saussure, dilbilimin konusu olarak bağdaşık bir nesne durumuna gelen "dil"i incelemeyi önermiştir.

* Yardımcı Doçent Dr., Hacettepe Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

1. Tahsin Yücel *Yapısalcılık (İnceleme)*, İstanbul, Ada Yayınları, 1982, s.13.
2. F. de Saussure, çev. Berke Vardar, *Genel Dilbilim Dersleri*, I, II, Ankara, TDK Yayınları, 1976, s.31.
3. A. g. y., s.34.

Daha sonra, dilin içinde sistemin durumlarını incelemeyen eşzamanlı dilbilim ile dilin zaman içinde gösterdiği ya da uğradığı değişimleri inceleyen artzamanlı dilbilim (tarihsel dilbilim) ayrımını getiren Saussure, bu iki yaklaşımın aynı anda bir arada bulunmayacaklarını vurgulayarak, artzamanlı dilbilimin eşzamanlı dilbilime bağlanması gerektiğini savunur. Böylece, dilin oluşu ya da geçirdiği evrimi konusundada, belli bir zaman dilimi içinde dilin sistemine verilen öncelik, başka bir deyişle, eşzamanlı dilbilime verilen öncelik en az dil/söz karşıtlığı kadar önemli bir yöntemsel karardır. Kısacası, eşzamanlı yaklaşım, her dilsel değişimin ardında bir sistem olması gerektiğini ortaya koyar.

Üçüncü temel ilke ise, bir sistem sözkonusu olduğunda, kesin öğeler yoktur, ancak karşılıklı bağımlılık ilişkileri vardır. Saussure'ün deyişimiyle: "Dilde yalnız ayrılıklar vardır". Bu da, karmaşık adlar dizinindeki etiketler gibi, tek tek göstergelere bağlı anlamları değil de, bu göstergelerin "karşıtlıklara dayanan bağıl, salt olmayan" değerlerinin ele alınması gerektiği anlamına gelir.

Dördüncü temel ilkeye gelince, göstergeler bütünü'nün bir çözümleme işlemine sunulabilmesi için kapalı bir sistem olarak ele alınması gerekir. Bu hem belli bir dilin sınırlı sesbirimlerini (Fonem) inceleyen sesbilim (phonologie), hem de tekdilli bir sözlükte olduğu gibi, sayıları çok, fakat sonsuz olmayan sözcük düzeylerinde geçerlidir. Burada, Humboldt'un bir sözünü hatırlatmak yerinde olur: "Dil sınırlı bir (göstergeler) sisteminin sonsuz kullanımıdır". Yapısal dilbilim sınırlı sistemlerin yapısını inceleme konusu yaparak, sesbilim ya da sözcük düzeyinden daha yüksek düzeyde, de-neme, şiir, öykü, masal, mitoloji gibi söylemlerin (discours) sayısız üretimine temel oluşturan sınırlı kurallar düzgesini ortaya çıkarmaya çalışır. Söylemin sonsuz üretimini düzenleyen sınırlı sayımların araştırılması cümle ötesine, başka bir deyişle, cümleden daha büyük birimlere uzanmasına karşın, Yapısal dilbilim çözümleyicinin çalışmasını yöneten kapalılık temel ilkesini korur. Böylece, bir kapalı göstergeler sistemi içinde çalışan dilbilimci çözümlediği sistemin dışı değil de, sadece iç ilişkileri olduğunu düşünür. Bu nedenle, L. Hjelmslev yapıyı "bir iç bağımlılıklar bağımsız kendiliği" olarak tanımlayarak yapısalci yöntemin özgünlüğünü ortaya koyar.

Hemen şunu eklemek gerekir ki, bugün biri Avrupa'da, diğeri Amerika'da olmak üzere iki yapısal dilbilimden söz edilebilir. E. Benveniste bu iki ayrımı şöyle özetler:

"Özellikle Avrupa'da yapı kavramıyla parçalar halinde bir bütünü'nün düzenlenişi ve karşıklık olarak birbirlerine zorunlu kılan bütünü'nün parçalan arasındaki dayanışıklık anlatılmak istenir. Amerikan dilbilimcilerinin pek çoğuna göre, bu, görüldüğü gibi, öğelerin dağıdını ve bu öğelerin değiştirim ve birleşim yeteneği olacaktır (...).

Yapı adı altında, bir "Bloomfield"çi kurucu öğelerinin bölümleneceği olgunun bir düzenlenişini betimleyecek ve bu öğelerin herbirini bütün içindeki yeri ve bu yerdeki mümkün değiştirim ve değişimlerle tanımlayacaktır"⁴

4. E. Benveniste, *Problemes de linguistique generale* I, Paris, Gallimard, 1966, s. 9.

"SİSTEM"İN GENEL DİL BİLİM DERSLERİNDEKİ YERİ

Bir sistemde öğelerin tek başlarına bir değeri yoktur, ancak sistemin bütünü içinde bir değer kazanırlar. Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, dilde önemli olan tek tek öğeler değil, öğeleri, birbirine bağlayan ilişkilerdir. Bir öğenin değişimi sistemin bütününe etkiler, çünkü öğe ile dizge arasında diyalektik bir bağ vardır. Saussure dilin düzenlenmiş bütününi göstermek için yapı sözcüğünü kullanmamasına karşın, onun sistem anlayışı İnsan Bilimlerinde ilk yapısalcı yöntemi oluşturur.

Saussure, *Genel Dilbilim Derslerinde* (Cours de linguistique générale) sistem kavramını çok sık kullanmasına karşın, bu kavramı hiçbir zaman tanımlamamıştır. Adı geçen eserden aldığımız örneklerle hem sistem kavramına bir açıklık getirmeye hem de yapısalcılığın temelini oluşturan düşünceyi açıklamaya çalışacağız.

1. "(Dil) bir göstergeler dizgesidir ve bu dizgede önemli olan anlamla işitimi imgesinin birleşimidir"⁵,
2. "Dil kavramları belirten bir göstergeler dizgesidir"⁶,
3. "Dil, bütün bölümleri zamandaş dayanışmaları bakımından ele alınabilen ve alınması gereken bir dizgedir"⁷,
4. "Dil, bütün öğeleri dayanışık, birinin değeri yalnızca öbürlerinin de zamandaş varlığından doğan bir dizgedir"⁸,
5. "Dil, kendi düzeni dışında düzen tanımayan bir dizgedir"⁹,
6. "Bir öğeyi yalnız belli bir sesle belli bir kavramın birleşimi gibi ele almak büyük bir yanılsamadır. Öğeyi bu yoldan tanımlamak, onu bir parçası olduğu dizgeden ayırmak demektir. İşte öğelerle başlayıp bunları toplayarak dizgeyi yaratabileceğimizi sanmak olur bu. Oysa, tam tersine dayanışık bütünden kalkarak bu bütünü kapsadığı öğeleri çözümleme yoluyla elde etmek gerekir"¹⁰.
7. "Dil bir değerler dizgesinden başka bir şey değildir"¹¹.

6. alıntının dışında, "dizge" (sistem) sözcüğü hep "Dil"i tanımlamak için kullanılmıştır, fakat buna paralel olarak da "dayanışıklık" (solidarité) kavramının ortaya çıktığını görüyoruz (3, 4, 6. alıntılar). Böylece, dil bir öğeler (4 ve 6. alıntılar), göstergeler (1 ve 2. alıntılar), bölümler (3. alıntı) bütünü olarak tanımlanır. Sistem ile dili birleştiren basit tanımların dışında (5 ve 7. alıntılar), öteki alıntılar dil kavramını "bölümler" topluluğu ya da "değerler dizgesi" kavramlarıyla bir arada gösterir. Söz konusu nesnenin bağımsızlığını pekiştiren 6. alıntı, yapısalcı görüşün temelini oluş-

5. F.de Saussure (çev. Berke Vardar), a.g.y., s.35.

6. A.g.y., s.36.

7. A.g.y., s.80.

8. A.g.y., s.107.

9. A.g.y., s.44.

10. A.g.y., s.106.

11. F.de Saussure (çev. Berke Vardar), a.g.y., s.104.

turur. Dil bir sistem gibi görünmesine karşın, onu oluşturan öğelerin bağımsız gerçeklikleri yoktur. Saussure'ün kuramında "öğeler" anlamlı en küçük birimler olan göstergelerdir. Daha sonra, 1929 yılında Prag Dilbilim Çevresinin çalışmalarıyla bu öğelere sesbirimler eklenecek ve ilk kez N.S.Troubetzkoy "yapı" sözcüğünü kullanacaktır.

* Öte yandan, Saussure'ün kuramında, sistem kavramı değer kavramına dayanır. Bir dilsel göstergenin değerini kavramak, kullanımda birbirine karışan iki işleme bağlıdır: Birincisi söz konusu göstergenin yerini dizesel (paradigmatique) kategoriler içinde öteki göstergelere göre belirlemek ve ikincisi, yine aynı göstergenin dilin diğer öğeleriyie (dizimsel(syntagmatique)kurallar) mümkün birleşimlerini tanımadır. Bu da herşeyden önce dilin "bir göstergeler dizgesi" olduğu gerçeğinden hareket etmekle gerçekleşir. Saussure'ün deyiimiyle: "Bir dizgenin parçasıdır sözcük, onun için yalnızca bir anlam içermekle kalmaz, bir de değer taşır özellikle. Bu ise apayrı bir şeydir"¹², ya da "... birimlerin bir derece önemli olmasına karşın soruna değer açısından yaklaşmak iyi olur. Çünkü değer kanımızca bu sorunun en önemli yönüdür"¹³. Ancak, Saussure'ün de belirttiği gibi, değer kavramıyla anlamı birbirine karıştırmak gerekir.

Bu değer kavramından hareket ederek, bir ögenin kullanım değerleriyle, öteki göstergelerle sürdürdüğü karşılıklı ilişkiler ve sistem içindeki yeri ve işleviyle tanımlandığı gerçeği ortaya çıkar. Böylece, tamamen ayrımsal bir kavramın ortaya çıkışına tanık oluyoruz ve Saussure bu konuda şöyle diyor: "Dilde yalnız ayrılıklar vardır"¹⁴, ya da "Her gösterge dizgesinde olduğu gibi, dilde de göstergeyi gösterge yapan, onu benzerlerinden ayırt eden özelliklerden başka bir şey değildir. Değerle birimi olduğu gibi özelliği de yaratan ayrılıktır"¹⁵. Bu durumda, dil her ögenin kendisi olmayan başka bir öğeyle tanımlandığı bir karşıtlıklar sistemidir. Saussure'ün ünlü dil/satranç benzetmesine göre, çeşitli taşların kendilerine özgü fiziksel gerçekliği, yani tözleri (sustance) (tahta, fildişi, kemik, plastik vb.) işlevlerinden bağımsızdır. Genel Dilbilim Derslerinden önce, dilbilimcilerin daha çok taşların tözüyle ilgilendiklerini belirtmek gerekir. Saussure ile, oyunun kurallarının, yani biçimin önem kazandığını görüyoruz. Saussure'e göre: "Dil bir töz değil, bir biçimdir"¹⁶.

Bu durumda, Yapısalcılığın temel ilkelerinin Saussure'ün Genel Dilbilim Derslerinden kaynaklandığını ve yapı sözcüğünü kullanmamasına karşın Saussure'ün, Yapısalcılığın öncüsü olduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak, Yapısalcılık şu iki temel görüşten kaynaklanır:

"Bir öğeyi yalnız belli bir sesle belli bir kavramın birleşimi gibi ete almak büyük bir yanılsamadır. Öğeyi bu yoldan tanımlamak, onu bir parçası olduğu dizge-

12. A.g.y.,s.108.

13. A.g.y.,s.103.

14. A.g.y.,s.113.

15. A.g.y.,s.113.

16. A.g.y.,s.114.

den ayırmak demektir. İşte öğelerle başlayıp bunları toplayarak dizgeyi yaratabileceğimizi sanmak olur bu. Oysa, tam tersine, dayanışık bütünden kalkarak bu bütünün kapsadığı öğeleri çözümlöme yoluyla elde etmek gerekir"¹⁷ ve "... bütüne değerine parçalan verir, parçalara ise bütündeki yerleri..."¹⁸.

Yapı, dilin işleyişine özgü bir olguyu daha iyi açıklayabilmek amacıyla dilbilimciler tarafından oluşturulan bir kavramdır. Aslında, bu kavram Saussure'ün sistem kavramıyla anlatmak istediği şeyi içerir. Dilbilimcilerin kendi kurdukları yapının işine, şu özellikleri eklediklerini söyleyebiliriz:

1. Bir bütün oluşturan ve iyice sınırlandırılmış bir nesnenin ancak bir yapısı vardır;
2. Bu nesne birbiriyle ilişkiler kuran çeşidi öğeler kuruluşu olarak tanımlanabilir;
3. Bu ilişkiler nesnenin tanımı için belirleyici olacaktır: eğer iki öğe arasındaki tek bir ilişki bile değişikliğe uğrasa, değişen şey nesnenin tüm dengesi olacaktır.

GÖSTERGELER SİSTEMİNDEN YAZINSAL SÖYLEME GEÇİŞ

Saussure gösterge sistemlerini sıralarken, "yazınsal" gösterge sistemlerine hiç değinmemiştir. Daha sonra, D'A.S. Avelle ve özellikle J.Staroblnsk'nin araştırmalarından Saussure'ün morfolojik açıdan *Tristan et Iseult* ve *Die Nibelungen* gibi imli efsanelerle ilgilendiğini öğreniyoruz.

"Dil gibi masalın ya da efsanenin soyluluğunu yaratan şey, her ikisinin de sadece önlerine verilen öğeleri ve herhangi bir anlamı kullanmak zorunda oluşlarıdır. Dil ve efsane bu öğeleri bir araya getirir ve sürekli olarak onlardan yeni bir anlam çıkarır. (...)

Beş ya da altı somut öğe olunca, onları ayrı ayrı çalışan beş ya da altı kişiye verirsem, bir kaç dakika içinne anlam değişecektir."¹⁹

Masalları birleşimsel öğeyle belirleyerek, Saussure dilsel sistem/yapı kavramını yazınsal alana aktararak yeni bir alan açıyordu. Gerçekten de, yazınsal söylem, özgül bir anlam yaratmak amacıyla, doğal dillerden alınmış bir öğeler birleşimi gibi görünür. Okumak, söz konusu nesnenin yapısını kurmaktır. E.Benveniste'e göre: "Her sistem, karşılıklı olarak birbirini zorunlu kılan birimlerden oluştuğu için, diğer sistemlerden, bu birimlerin iç düzenlenişi, bu sistemlerin yapısını oluşturan düzenleniş ile ayrılır"²⁰.

17. A.g.y.,s.106.

18. A.g.y.,s.120.

19. F.de Saussure anan D'Arco Silvio Avelle. "La semiologie de la narrativite chez Saussure" in *Essais de la theorie du texte*, Paris,Galüce,1973,s.40.

20. E.Benveniste, a.g.y.,s.96.

Yapısalcı bir bakış açısı çerçevesinde herhangi bir söylemi tanımlamak, gerçekleşmiş sözcelerin incelenmesinden yola çıkarak; bazı yapısal olguları aydınlığa kavuşturmak olur. Ama, böyle bir tasarı, kuşkusuz, öncelikle şu soruyu karşısında bulacaktır: Saussure'ün gösterge dilbiliminden metin (söylem) dilbilimine nasıl geçilir?

Aslında, R.Godel, Saussure'ün kuramında gösterge kavramının herhangi bir dil-söylümünün yerini tuttuğunu belirtir. Bu konuda Benveniste de aynı şeyi düşünür: "Tabandan tepeye seslerden en karmaşık anlatan biçimlerine kadar dil, belliimlerin dizgisel bir düzenlenmesidir"²¹. Yine aynı konuda A. J. Greimas şöyle diyor: "Göstergeler (. . .) değişik boyutlarda olabilirler: bir sözcük, bir cümle birer gösterge dirler, ama bir söylem de, ayrı bir birim olarak ortaya çıktığı ölçüde bir gösterge dir. İlk anda, şiirsel söylem *karmaşık bir gösterge* gibi kabul edilebilir"²²

Saussure *dayanışık* bütünden hareket edilmesini önerirken belki de bir metin kuramının oluşturulmasını dile getiriyordu.

SÖNÜÇ

Yapı kavramının son otuz yıl içinde büyük bir önem kazandığı bir gerçektir. Bu konuda da Benveniste şöyle diyor: "Yapısal, ardından hemen Yapısalcılık ve yapısalcı kavramların getirdi. Böylece, kendi kendine, başka bilim dallarının, onları kendi değerlerine uydurmak için dilbilimden aldığı bir belirtmeler bütünü yarattı"²³. Öte yandan, J.Lyons "çağdaş dilbilimin en belirgin özelliği - bir takım öteki bilimlerle paylaştığı özellik - (çoğu zaman kötü anlamda kullanılan adı kullanırsak) yapısalcılıktır. Kısaca söylemek gerekirse, bu, her bir dilim öğelerinin (ses sözcük, vb.) aralarında bulunan eşdeğerlik ve karşılık ilişkilerinden ayrı bir geçerliği olmayan, bir ilişkiler dizgesi (. . .) olarak düşünüldüğü anlamına gelir"²⁴ diyerek, Saussure'ün bu konudaki düşüncesini destekler. Yapısalcılık, Saussure'ün yöntemini toplumsal yaşamın bütün alanlarına aktarmıştır. Antropolojide Levi-Strauss²⁵, psikanalizde Jacques Lacan, psikolojide Jean Piaget, yazınsal ve yazın dışı metinlerin çözümlenmesinde A.J.Greimas'ı²⁶ sayabiliriz. Ayrıca, doğrudan doğruya gözlemlenebilir betimlemelerle yetinen Levy-Bruhl ve Durkheim'in tersine, günümüz yapısalcıları bir sistemin gizli yapısını ortaya çıkarmak ihtiyacını duymuşlardır. Böylece, evlilik ve akrabalık kuralları, antropoloğa ancak özenli bir çözümlenme sonucu kendilerini ele verir-

21. E.Benveniste, a.g.y.,s.21.

22. A.J.Greimas, "Pour une théorie du discours poétique" in *Essais de sémiotique*, Paris, Larousse, 1972, s.10.

23. E.Benveniste, a.g.y., s.91.

24. J.Lyons, çev. Ahmet Kocaman, *Kuramsal Dilbilime Giriş*, Ankara TDK, 1983, s. 54.

25. Tahsin Yücel, a.g.y., s.47-74.

26. A.g.y., s.76-120.

ler. Aynı şekilde, N.Chomsky, büyük bir sabırla, yeniden kurulmuş bir *derin yapı*'ya gönderme yaparak, sözcelerin *yüzeysel yapı*'sını betimlemeyi dener. Kısacası, mantıksal -matematiksel örnekçelere başvurmak, aslında en belirgin yapısalci girişimdir.

Yapısalcılığın bir felsefe öğretisi, bir dünya görüşü, bir moda, bir eleştiri kuramı değil de, bir araştırma, bir çözümleme yöntemi olduğu üzerinde ısrarla durulmasına karşın, buna cephe alanlara F.Wahl şöyle diyor: "Kurbağalar arasında yapısalcılığın bir çok güzel şeyi, özellikle insanı ortadan kaldırmak isteyen bir şey, bir felsefe olduğu dedikodusu dolaşüyor. Kurbağaların telaşını anlıyoruz, çünkü onlar Narsis ile aynı su kıyısını paylaşıyorlar"²⁷.

27. F.Wahl, *Introduction a Ou'est-ce que le Structuralisme ?*, Paris, Seuil, 1968, s.9.